

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.162.1'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/23.166181>

Світлана КАЛЕНЮК,
orcid.org/0000-0002-6055-8351

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(Миколаїв, Україна) *kalenukso@gmail.com*

РОЛЬ ОБРАЗНИХ ПАРАДИГМ У РОЗКРИТТІ ЗМІСТОВО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У пропонованій статті представлено результати лінгвістичного аналізу найчастотніших образних парадигм, репрезентованих у прозових творах У. Самчука «Волинь», «Марія», «Гори говорять». Визначено мовні маркери семантичного та стилістичного рівнів, що об'єктивують образні парадигми, а також їхню роль у розкритті змістово-концептуальної інформації художнього твору. Пояснено динаміку їхнього функціонування з урахуванням прагматичних інтенцій автора.

Ключові слова: образна парадигма, образ, змістово-концептуальна інформація, номен, епітет, порівняння, метафора, персоналізація.

Svitlana KALENIUK,
PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Department of general and applied linguistics
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University
(Mykolaiv, Ukraine) kalenukso@gmail.com

THE ROLE OF FIGURATIVE PARADIGM IN THE DISCLOSURE OF ARTISTIC TEXT CONTENT-CONCEPTUAL INFORMATION

The article is devoted to the problem of determining the peculiarities of the functioning and linguistic representation of figurative paradigms in the novels "Volyn", "Mariya" and "Mountains are talking" by V. Samchuk. These texts served only as an actual material for the study of various groups of vocabulary, syntactic compounds and linguistic culture markers. In this regard, the authors of the article chose such figurative paradigms: earth, sun, mother, labor, God, war as the subject of the study. The subject of the study was the linguistic (semantic and stylistic) means of their representation, which in fact were recorded more than 180.

The authors give the definition of the operating term "figurative paradigm", which has the main features, among which are productivity, reversibility, ambivalence, stability.

It is established that the figurative paradigm of "earth" is formed by repeating the keywords, epithets, locations. The tools for forming a figurative paradigm of "mother" are commonly used vocabulary, associations and allusive elements (for example, information about God's Mother). The figurative paradigm of "war" is represented using the epithets, expressed by adjectives, and the nomines that mark the war participants. The figurative paradigm of "sun" is represented by active vocabulary, epithets, comparisons and personalities. For the formation of a figurative paradigm "God" the writer uses mainly epithets. In its turn, metaphors served as a means of forming a figurative paradigm of "labor".

Using the method of quantitative calculations, the authors determined that the most productive means for verbal representation of all figurative paradigms are units of the stylistic level (epithets, metaphors, personifications and comparisons).

The prospect of further research is the implementation of cognitive and cultural analysis of figurative paradigms in the prose works by U. Samchuk.

Key words: figurative paradigm, image, marker, content-conceptual information, epithet, comparison, metaphor, personalization.

Постановка проблеми. Поняття «образна парадигма», під яким розуміється сукупність вербалізацій конкретного образу; сукупність варіантів образу як тропа (Павлович, 1995); інваріант образу в сукупності з образами, в яких він

реалізується (Шустина, 1999), порівняно нещодавно ввійшло до термінологічної системи сучасного мовознавства, проте вже зумовило неабиякий дослідницький інтерес, адже відповідний аналіз сприяє не лише адекватній інтерпретації

образів, а й уможливило визначити ступінь їхньої новизни та ємності, встановити системні відношення між образами (Шустина, 1999). Це змотивувало як зарубіжних, так і вітчизняних учених скерувати вектор своєї уваги на площину функціонування образних парадигм насамперед у поетичних творах М. Кузьміна (див. праці І. Шустіної), Т. Осьмачки (див. праці Н. Лисенко), П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського, А. Малишка, Л. Костенко, І. Драча, Б. Олійника, Д. Павличка (див. праці Н. Калинюк). Згодом у полі зацікавлень науковців опинилися й образні парадигми прозових творів, передусім Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Куліша, Б. Грінченка, Панаса Мирного, І. Франка (див. праці І. Підгородецької), а також міфів (див. праці А. Слухай). Однак визначення ролі образних парадигм у розкритті змістово-концептуальної інформації художніх текстів на матеріалі творів Уласа Самчука допоки перебуває поза коло дослідницьких інтересів вітчизняних науковців, що й указує на актуальність проблематики пропонованої статті.

Аналіз досліджень. Твори У. Самчука вже неодноразово ставали фактологічною базою для численних лінгвістичних розвідок. У цьому контексті варто згадати праці В. Стеція, який установив зв'язок мовлення письменника з його власними світоглядними орієнтирами; праці Г. Горох, присвячені дослідженню синоніміки автора; праці С. Каленюк, присвячені дослідженню «словника ідіостилю Уласа Самчука з погляду концептуально-тематичної мотивації й народнорозмовного джерела вживаної письменником лексики» (Каленюк, 2007), а також і роботи Н. Медвідь, яка виявила в його творах і детально описала найчастотніші лінгвокультуреми. Не менший інтерес твори У. Самчука становлять і для Л. Залюбовської, Т. Конончук, Ю. Шереха, О. Тарнавського, Г. Костюка та ін., у розвідках яких зроблено акцент переважно на суто текстовому потенціалі досліджуваного матеріалу. Наведене ще більшою мірою доводить необхідність звернення до проблеми функціонування образних парадигм у творах У. Самчука, бо вирішення цього питання уможливить «отримати вичерпне уявлення про своєрідність ідіостилю автора, простежити еволюцію його творчості, визначити місце автора серед інших прозаїків певного періоду або всієї української літератури в цілому» (Павлович, 1995).

Мета статті – визначити роль образних парадигм у розкритті змістово-концептуальної інформації художнього твору шляхом ідентифікації особливостей їхньої лінгвістичної репрезентації в романах «Волинь», «Марія» та «Гори говорять» У. Самчука.

Об'єктом дослідження стали образні парадигми (земля, сонце, мати, праця, Бог, війна), що функціонують у прозових творах У. Самчука, а предметом – лінгвістичні засоби їхньої презентації як актуалізатори змістово-концептуальної інформації художнього твору.

Джерельною базою розвідки послужили тексти романів «Волинь», «Марія» та «Гори говорять» У. Самчука. Фактичний матеріал налічує понад 180 одиниць, що є репрезентантами досліджуваних образних парадигм.

Для досягнення поставленої мети та належної кваліфікації фактичного матеріалу в роботі використано як загальнонаукові (опису, аналізу, узагальнення, кількісних підрахунків), так і спеціальні (стилістичного аналізу, контекстуально-інтерпретаційного аналізу) методи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «парадигма» в лінгвістиці застосовується доволі тривалий час і розглядається в межах різних рівнів мови (від фонетики до синтаксису). Однак поняття «образна парадигма» з його деталізацією вперше з'являється лише 1995 р. у монографії Н. Павлович «Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке», де наголошується, що провідними ознаками образної парадигми є продуктивність, зворотність, амбівалентність, стійкість (Шустина, 1995).

У творах У. Самчука образами, що характеризуються вищенаведеними ознаками та набувають статусу образних парадигм, є такі: земля, сонце, мати, праця, Бог, війна. Розглянемо їх більш детально.

Образна парадигма «земля». За словником епітетів української мови, земля за родючістю – багата, многоплідна, плодюча (СЕУМ 1989: 144–148). Образ землі подано у творах У. Самчука з використанням різних епітетів, напр.: *І все то хворобливо й жадібно чіпляється смачної, розкішної, п'янучої землі* (Самчук 1993 Т. 1: 252); *Земля повертає боки. Вишині, черешні, набули властивих барв, барв крові та сонячного променя* (Самчук 1999: 23); *Земля не буде чекати, гріх заставляти чекати її* (Самчук 1999: 55). З огляду на те, що «земля» – центральний образ, то його номінація служить не лише ключовим словом у низці контекстів, а й об'єднує мікротеми в єдину тему твору, тобто виконує зв'язну функцію. Крім цього, з метою формування цілісного образу землі автор удається й до опису функцій землі, напр.: *Земля для всіх і всього. Земля найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля найбільший скорб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство,*

містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля (Самчук 1993 Т. 1: 252). Також автор наголошує на необхідності працювати із любов'ю та ласкою: Земля ласкаво приймає його і вже готує соки й пахощі будучого хліба (Самчук 1999: 103). Відзначимо, що наведені текстові фрагменти не лише активізує увагу читача, а й зумовлює появу певних емоцій, насамперед духовного порядку.

Доволі часто У. Самчук висловлює захоплення землею, що є для нього святою. З цієї метою письменник використовує різні лінгвістичні засоби для посилення текстової емотивності, передусім вокативи, напр.: *Благословенна будь! Прийми від мене тепле, добре слово, Рідна Земле!* (Самчук 1993 Т. 2: 183).

Образна парадигма «мати». Цей образ також посідає одне із центральних місць у творах У. Самчука. Мати письменника, як відзначають літературні критики, – «мрійниця, неграмотний філософ серця. Безпосередній шматок чистої природи в душі й тілі. Вона могла жити з ласки сонця і щедроти землі, як кожна ластівка» (Фасоля 2000: 11). Підтвердженням цього є опис образу матері з неймовірним пієтетом, напр.: *Нема більшої істини, як та, що вложена в слово Мати, з якої відходить навкруги все, обняте життя* (Самчук 1993 Т. 1: 259), а також із ніжністю, що має місце й у фрагментах, де йдеться про радість материнства, материнську любов, ласку, ніжність та відданість: *Тепер вона мати, молоденька, повногруда, усміхнена мати, і чого їй ще потрібно?* (Самчук 1999: 38); *Але пригадай, сестро, ту Марію, ту Святу Матір, що родила світові Бога живого* (Самчук 1949: 57). Зазначене наводить на думку про те, що автор вербально зображує ніжність та ласку, яку отримав у дитинстві від своєї матері. Чимало текстових фрагментів доводять, що автор ідеалізує любов матері шляхом метафоризації та метонімізації.

Страшне материнське горе – втрата дитини, а для дитини – втрата матері. Такі ситуації також увійшли до сюжетних ліній, що підтверджується змістово-фактуальною інформацією про головну героїню роману «Марія», що, своєю чергою, подається з використанням відповідних номенів: *Минуло багато днів. Кожного з них Марія кликала й чекала маму, але сходило сонце, Марія лягала спати, вставала – нема й нема* (Самчук 1999: 90).

Образну парадигму «мати» органічно доповнює й образ Святої Марії, яка зображується автором як взірєць та приклад для наслідування: *Але пригадай, сестро, ту Марію, ту Святу Матір, що родила світові Бога живого* (Самчук 1999: 43).

Материнський героїзм, мужність, властива жінці, та витримка допомогли Святій Матері Марії пережити також важке горе – втрату сина. Мати Марія була святиною і для чоловіків: *Того вечора Гнат не міг молитися... Порожнеча і павутиння на тому місці, де стояла вона, велика і усміхнена Мати* (Самчук 1999: 57).

Образна парадигма «війна» не представлена значним масивом мовних маркерів у творах У. Самчука, проте навіть їхня незначна кількість не позбавлена потужної стилістичної та прагматичної функції: *Прийде війна, потягнуть бідачеська, і хто знає, чи вернеться* (Самчук 1999: 70); *Кому не промовляли до серця — геть криваву війну! Миру дайте! Бажаємо миру!..»* (Самчук 1999: 88). Образ війни формується як за допомогою епітетів, виражених прикметниками, так і шляхом використання номенів, що позначають учасників війни. Вважаємо, що У. Самчук звернувся до формування образу війни з метою експлікації власного досвіду, адже, як повідомляють біографи, в часи Другої світової війни йому самому довелося брати участь в лекторіях і виступати в різних містах зі своїми напрацюваннями.

Образна парадигма «сонце». Наприклад, у романі «Марія» образ-символ «сонце» з'являється на початку та в кінці майже кожного розділу. Вважаємо, що це пов'язано з тим, що для селян, які були центральними персонажами аналізованих нами творів У. Самчука, сонце – це передусім символ працьовитості та заклик до праці. Сонце дає людині життя, через що одним із найдавніших є образ світла, який виступає символом розумових і духовних якостей людини: *Сонце весь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкотіло та ставило від краю до краю семибарвну веселку* (Самчук 1999: 8); *Сонце б'є по зелених садах, обливає в долині стоси білого вапняку, мінливі хвилі життя на протилежному схилі* (Самчук 1999: 54). Прикметно, що У. Самчук зображує Сонце у своїх творах невід'ємно від образів Неба та Землі, надаючи їм філософського значення, наприклад: значення невмирущого людського життя (Сонце), Величного Духа (Небо) та Буття нації (Земля).

Аксіоматичним є твердження про те, що сонце – одне з начал буття. Сонце живе своїм життям, за своїми законами та правилами: *А сонце, знай, світить, знай, горить собі ясно і невблаганно* (Самчук 1999: 136). Описуючи сонце, автор використовує прийом персоніфікації: *Сонце – як сміється! Подивіться, як воно сміється!..* (Самчук 1999: 55); *Сонце любе! Не спіши так, зачекай! Зачекайся он там на дубі і посядь, відпочинь* (Самчук 1944: 40).

Образ-символ «сонце» у творах У. Самчука презентується також і за допомогою епітетів, зокрема таких: «величне» та «вічне», «жаріюче» та «червоняве», «страшне й сліпуче»; порівнянь: «холодне, як душа ката» (*Сонце величне і вічне, сонце поля і села, звелось з-за далеких обривів і підноситься у височінь* (Самчук 1999: 85); *Інший світ, не той. Велетенське сонце саме сідало* (Самчук 1944: 85).

Образна парадигма «Бог». Бог – це опора для народу, який то наводить на людей страх, оскільки вони бояться відповідальності за вчинений гріх і подальших страждань, то виконує прохання тих, хто до нього звертається в молитві.

Все, що трапляється, – до кращих змін. Цими словами, що звучать з уст священика, У. Самчук намагається донести до читачів цю істину й довести її на конкретних життєвих прикладах: *Господь Бог у великій своїй мудрості створив наш мир так, що коли ми уважніше приглянемося його творінню, не знайдемо сміливості перечити його великій волі. Все, що стає з нами, все потрібне, все необхідне...* (Самчук 1999: 43); *Ніхто не знає, чого хоче Бог...* (Самчук 1999: 68); *Дякую тобі, Боже, що сподобив мене ласки своєї і дав змогу лити піт свій на ниві моїй, щоб їсти смачний хліб* (Самчук 1999: 108). Для змалювання образу «Бог» У. Самчук використовує низку епітетів: *Бог любить тих, хто бачить в собі частину його самого, його безсмертного, його розумного і його всемогучого* (Самчук 1999: 129).

Образна парадигма «праця». У межах цієї образної парадигми найбільшу кількість мовних

маркерів зафіксовано в романі «Марія»: *Працею люди щастя собі добувають* (Самчук 1999: 31); *Та, що Марії праця? Жне, в'яже за косарями і, мов дзвінок. Гомонить* (Самчук 1999: 35); *Можна п'яніти від усього, але найприємніше оп'яніння від праці і любові* (Самчук 1999: 46); *Мізерні котилися для Гната дні. Розсипав рясно піт відчаяної праці* (Самчук 1999: 82). Наведені ілюстрації засвідчують, що праця в У. Самчука асоціюється чи хоча б співвідноситься з поняттям «щастя».

У. Самчук майстерно зобразив й образ працюючої жінки-селянки: *На господарці що крок – праця. Руки почорніли, набрались селянської цінної шорсткості* (Самчук 1999: 59); *Клопоти, праця зім'яли її молодість і красу* (Самчук 1999: 73), у якій почорнілі та шорсткі руки, зім'яла краса (метафоричні висловлення) стали наслідком безупинної, проте відданої праці.

Висновки. Отже, лінгвістичний аналіз текстів прозових творів У. Самчука показує, що найчастотнішими образними парадигмами, до яких звертається письменник, є земля, мати, війна, сонце, Бог, праця. Найпродуктивнішими засобами для їхньої вербальної репрезентації виявляються одиниці стилістичного рівня, а саме епітети, метафори, персоніфікації, порівняння. Не рідко автор використовує прийоми ключових слів, синонімізації та створення емоційної напруги.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного аналізу образних парадигм, що функціонують у творах У. Самчука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмоленко С. Я. Мовні образи як символи української ментальності. *Матеріали наук.-практ. конф. : Формування національної самосвідомості студентів вузів і загальноосвітніх шкіл*. Київ, 1994. С. 13.
2. Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01. Київ, 2007. 19 с.
3. Павлович Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русаком поэтическом языке. Москва, 1995. 491 с.
4. Самчук У. О. Волинь : Роман у 3 ч. Т. 1. Київ : Дніпро, 1993. 574 с.
5. Самчук У. О. Волинь : Роман у 3 ч. Т. 2. Київ : Дніпро, 1993. 334 с.
6. Самчук У. О. Марія; Куди тече річка / ред. Є. І. Мазніченко, Н. М. Максименко. Київ : Наук. думка, 1999. 416 с.
7. Самчук У. О. Гори говорять : Роман у 2 ч. Вінніпег, 1944. 194 с.
8. Словник епітетів української мови / уклад. С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1989. 431 с.
9. Фасоля А. М. Великий учитель свого народу. Вивчення творчості У. Самчука в середній школі : посібник. Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан». 2000. 96 с.
10. Шустина И. В. Образные парадигмы в поэзии М. Кузьмина : дисс. ... канд. філол. наук. : 10.02.01. Ярославль, 1999. 187 с.

REFERENCES

1. Yermolenko S. Movni obrazy yak symboly ukrainiskoi mentalnosti [Lingual patterns as symbols of Ukrainian mentality]. *Materials of the scientific-practical conference: Formation of national consciousness of students of universities and schools*. Kyiv, 1994. P. 13 [in Ukrainian].
2. Kalenyuk S. O. Leksyka tvoriv Ulasa Samchuka: narodnorozmovni dzherela, semantychna struktura ta stylistychni funktsiyi : avtoref. [The vocabulary of works by Ulas Samchuk: people-spoken sources, semantic structure and stylistic functions: author's abstract]. K., 2007. 19 p. [in Ukrainian].

3. Pavlovic N. V. Yazyik obrazov. Paradigmyi obrazov v russkom poeticheskom yazyike [Language of images. Paradigms of images in Russian poetic language]. Moskva, 1995. 491 p. [in Russian].
4. Samchuk U. O. Volyn : Roman u trokh chastynakh. [Volyn : a novel in three parts] Kyiv :Dnipro, T.1. 1993. 574 p. [in Ukrainian].
5. Samchuk U. O. Volyn : Roman u trokh chastynakh. [Volyn : a novel in three parts] Kyiv :Dnipro, T.2. 1993. 334 p. [in Ukrainian].
6. Samchuk U. O. Mariya ; Kudy teche richka [Mariya, Where the river flows]. Kyiv :Nauk. dumka, 1999. 416 p. [in Ukrainian].
7. Samchuk U. O. Horyhovoriat : Roman u dvokhchastynakh [The mountains are talking : a novel in two parts]. Vinnipeh, 1944. 194 p. [in Ukrainian].
8. Slovnyk epitetiv ukrainskoi movy [Dictionary of epithets of the Ukrainian language] / S. Bybyk, S. Yermolenko, L. Pustovit. Kyiv : Dovira, 1989. 431 p. [in Ukrainian].
9. Fasolia A. M. Velykyi uchyitel svoho narodu. Vyvchennia tvorchosti U. Samchuka v serednii shkoli : Posibnyk [Great teacher of his people. Studying of the works of U. Samchuk in high school : A textbook]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 2000. 96 p. [in Ukrainian].
10. Shustina I. V. Obraznyye paradigmy v poezii M. Kuzmina : diss. [Imaginary paradigms in the poetry of M. Kuzmin : thesis]. Yaroslavl, 1999. 187 p. [in Russian].